

КОМУНІКАТИВНІ МОДЕЛІ: ҐЕНЕЗА ТА СУЧАСНИЙ СТАН

Розглянуто ґенезу та сучасний стан теоретичного моделювання комунікації. Здійснено аналіз моделей комунікації в соціально-економічному контексті, що дозволило визначити фактори впливу на еволюцію наукового бачення процесу комунікації, зокрема, у системі державного управління. Визначено певні тенденції розвитку теоретичного моделювання процесу комунікації. Наголошено на необхідності створення масштабної моделі, яка б відтворювала складну загальну систему комунікативних відносин у суспільстві.

Ключові слова: модель комунікації, система державного управління, відправник, одержувач, повідомлення, інструмент (канал, засіб) комунікації, фактори впливу.

Постановка проблеми. Для подальшого розвитку науки державного управління та поліпшення управлінських практик в Україні необхідно вивчати іноземний досвід у відповідній галузі, а саме процес комунікації між органами державної влади та громадянами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Незважаючи на приділення уваги загальній проблемі комунікації між суспільством та державою українськими науковцями у галузі державного управління, зокрема такими, як Н. Драгомирецька, С. Штурхецький, О. Рашковська, О. Бухтатий та ін.), наразі бракує робіт іноземних дослідників, в яких було б надано детальний аналіз теоретичних моделей комунікації з відповідними узагальненнями [1–4].

Метою статті є визначення тенденцій розвитку теоретичного моделювання процесу комунікації, для досягнення якої слід виконати такі **завдання:** проаналізувати моделі комунікації в соціально-економічному контексті, а також визначити фактори впливу на еволюцію наукового бачення процесу комунікації, зокрема в системі державного управління.

Виклад основного матеріалу. До створення комунікативних моделей вдавалися представники широкого кола наукових спеціальностей, зокрема соціологи, психологи, лінгвісти, математики, політологи, державні управлінці, фахівці з комунікації та ін. Також варто наголосити, що, напевно, найчастіше створювалися моделі масової комунікації. Натомість предмет нашої уваги становить соціальна комунікація – соціальна взаємодія відправника та одержувача з акцентом на змісті інформації.

Перш ніж перейти до конкретних моделей комунікації, зазначимо щодо загальної тенденції поступового ускладнення їхніх структур та бачення процесів комунікації загалом. Зміни моделей комунікації відбувалися на тлі загальної гуманізації суспільного життя й науки зокрема, що мала місце протягом другої половини ХХ ст., після усвідомлення жаків Другої світової війни. Відтоді мірилом усього стала людина, а людиноцентризм набув характеру головного критерію під час оцінювання державної політики з будь-якого питання. Ід одного рівня – до декількох, від безпосередності – до опосередкованості. Так ми можемо визначити сутність руху в моделюванні процесів комунікації.

На самих початках теоретичні моделі були максимально простими. Потім інформації поширювався від комунікатора до реципієнта. Однак стрімкий розвиток соціальної психології протягом 1950-х років зумовив переосмислен-

ня комунікації, зокрема між засобами масової інформації та суспільством. У теоретичних комунікативних моделях з'явився ще один канал спілкування: міжособистісний, яким поширюється інформація, яку спочатку поширили засоби масової інформації.

Результати подальших досліджень соціологів, психологів, маркетологів та інших науковців створювали все складнішу мозаїчну картину суспільних відносин, зокрема комунікативних. Виникла потреба створення масштабної моделі, яка відтворюватиме складну загальну систему комунікативних відносин у суспільстві. Звісно, така теоретична конструкція матиме не один і не два рівні чи ступеня, а більше, не лише вертикальне, а й горизонтальне спрямування.

Базовою для дослідників і практиків у сфері комунікації протягом багатьох десятиліть залишається модель американського політолога Г. Лассвела, що ґрунтується на формулі: хто говорить? що говорить? за допомогою якого каналу? до кого? з яким результатом?, яку він сформулював ще 1948 р. [5]. Через 20 років учений дещо трансформував ланцюг запитань, який набув такого вигляду: хто? з яким наміром? у якій ситуації? з якими ресурсами? з якою стратегією? впливає на яку аудиторію? з яким результатом? [6].

Зупинимось на тих аспектах підходу знаного вченого, що відповідають нашому баченню комунікації громадян з державою. Принципово важливим є твердження про те, що комунікації пронизують усі суспільні відносини та є ознакою всіх соціальних явищ. Також засадничою для нас є методологія, яку застосовував Г. Лассвел. Він препарував соціальне явище комунікації та виділяв її структуру та функції [5].

Абсолютно погоджуємось з тим, що знаний науковець наголошував на тому, що відправник повідомлення має на меті здійснення впливу на його отримувача. Разом з тим варто вказати щодо дискусійності положення про обов'язковість результату/ефекту комунікації. Загальновідомі дослідження дають підстави говорити про певне перебільшення, наприклад, впливу засобів масової інформації на суспільство. Однак існують аргументи на користь як першої, так й другої позиції.

Заради об'єктивності слід зауважити щодо тези Г. Лассвела, яка не витримала випробовування часом. Це – односторонній напрям комунікації – від відправника до одержувача. На прикладі комунікації громадян з посадовими та службовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування переконаємось в архаїзмі такого спрощеного трактування соціальної комунікації. Втім, у цілому теоретична конструкція американського політолога й наразі має статус класичної та не втратила актуальності.

Потреба в урахуванні умов комунікації є однією з вагомих рис моделі Клода Шеннона та Воррена Вівера, згідно з якою комунікація становить лінійний процес [7], основними елементами якого є джерело та відправник, повідомлення, канал спілкування, приймач (одержувач). Окрім цього, американські вчені запровадили до теорії комунікації та власної моделі термін “шум”, під яким розумілися певні бар'єри на шляху комунікаційного процесу, тобто різні види впливу на нього. Це – семантичний, фізично-зовнішній, психологічний та фізіологічний [7]. Загальновідомими дискусійними аспектами цієї моделі є наступні: наявність лише одного повідомлення, що зумовлює трактування процесу комунікації як одностороннього, комунікація однієї людини з іншою, що знов-таки передбачає односторонність відповідного процесу, процес комунікації має чітко визначені початок та кінець.

У другому десятилітті ХХІ ст., в епоху постмодерну та суцільної інтерактивності, названий підхід видається дещо архаїчним. Втім, не забуваємо, що його було винайдено на етапі зародження науки про комунікацію – у 1940-і роки – та в той історичний період, коли майнстрімними були інші погляди, зокрема елітарність, а не соціальний та культурний плюралізм, які притаманні сучасності.

У другій половині 1950-х роках Брюсом Вестлі та Малькольмом С. Маклін із використанням напрацювань попередників створено інтегративну комунікативну модель. До її структури входили: джерело, під яким мався на увазі автор змісту повідомлення та його відправник, середовище, яке оточує автора та відправника, під час створення та відправлення повідомлення, сенсорний досвід автора та відправника повідомлення, який має вплив на зміст останнього, об'єкти орієнтації, під якими розуміється соціально-культурний досвід автора та відправника повідомлення, приймач повідомлення, інтерпретація/кодування повідомлення – процес інтерпретації повідомлення через об'єкти орієнтації особи, що його отримала, об'єкти орієнтації приймача – соціально-культурний досвід приймача, відгук це – відповідь приймача на повідомлення, лідер думок – відомі у суспільстві особи, що мають вплив на формування громадської думки [8].

Авторами цієї моделі початком комунікації вважається отримання особою повідомлення з навколишнього середовища та відповідь-повідомлення до приймача. Важливим є акцент на тому, що процес підготовки та відправлення особою (групою осіб) повідомлення іншій особі (групі осіб) не відбувається у відірваному від реалій просторі, а перебуває під значним впливом соціальних факторів. Реакція-відповідь отримувача повідомлення теж зумовлюється (згідно з інтегративною моделлю) соціально-культурним досвідом цієї особи.

Виокремлення зворотного зв'язку та суттєвого впливу соціальних факторів на процес комунікації отримали розвиток у подальшому та знайшли відображення у комунікативних моделях інших дослідників.

Наприкінці 1950-х років Річард Бреддок дещо ускладнив модель Г. Лассвела, до ланцюга запитань якого було додано ще два: по-перше, якими були умови, в яких відбувалася комунікація, по-друге, якою була ціль комунікації [9]. Очевидною практичною значимістю новації Бреддока є необхідність для відправника, якщо він бажає отримати позитивний для себе ефект під час комунікації, ретельно враховувати зовнішні обставини. У контексті пошуку оптимальної моделі комунікації громадян з посадовими та службовими особами такий акцент є вкрай важливим. Так, особа, що звертається з пропозицією або скаргою тощо, має розуміти, що вона та ті, до кого вона звертається, перебувають не у вакуумі, а в конкретних життєвих обставинах, які слід брати до уваги. Особливо затребуваним є такий підхід, коли звернення надається громадянином під час особистого прийому посадовою особою. Знадобляться принаймні базові навички з психології спілкування.

Мелвін Де Флюер, американський соціолог, був ще одним з тих, хто розвинув деякі положення однієї з перших моделей комунікації. Йдеться про конструкцію Клода Шеннона та Воррена Вівера. При цьому він також використав й теорію Брюса Вестлі та Малькольма С. Макліна і створив власну комунікативну модель, інноваційність якої полягала, зокрема в тому, що процес комунікації був вже не лінійним, а круговим, а зв'язок між його учасниками мав двосторонній характер [10].

Особливий інтерес для нас становить гелійна (спіральна) модель комунікації, яку було запропоновано ще одним американським вченим Френчем Денсом у другій половині 1960-х років [11]. Принциповим елементом вказаної моделі є час, що суттєво впливає на зміст та форму комунікації. Так, Денс інтерпретує процес комунікації як усе життя людини – від дня народження до її смерті. Залежно від власного життєвого досвіду особа і спілкується. Впливають на комунікацію усі фактори: вік, стать, освіта тощо.

Звертаємо увагу на спіральну модель з огляду на таке. Участь громадян у комунікації з посадовими та службовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування, апріорі, суттєво визначається саме попереднім життєвим досвідом як першої, так і другої сторони. Рівень освіти, володіння певними навичками або допоможуть, або завадять, наприклад, підготовці тексту звернення, будь-яких інших документів, що необхідні для участі у громадських слуханнях, місцевих ініціативах та інших формах комунікації з державою. Позитивний чи негативний досвід комунікації означеного виду, або відсутність будь-якого досвіду комунікації також впливає на позицію громадянина. Відповідні характеристики є також важливими для посадових та службових осіб. Їхній освітній та рівень, володіння навичками спілкування, рівень професійної компетенції, правова культура тощо безумовно сприятимуть чи заважатимуть результативній комунікації з громадянами.

На початку 1970-х років інший американський фахівець у сфері комунікацій – Вільбур Шрам – сформулював власну модель спілкування, основними рисами якої є: наявність декількох повідомлень – від відправника до одержувача, відповідь одержувача відправнику, що зумовлює двосторонній характер комунікації, важлива роль зворотного зв'язку, який забезпечує інтерактивність комунікації, вирішальне значення для ефективності комунікації кодування та декодування, тобто одержувач повідомлення має зрозуміти його так, як того бажає відправник, а також на підставі цього надати відповідь. У разі невірного декодування, одержувач надасть відповідь, яка не задовольнить відправника, що призведе до неефективності відповідної комунікації [12].

Інтерактивна модель Шрамма доповнюється трансакційною моделлю Діна К. Барнлунда, яку цей американський дослідник створив теж на початку 1970-х років [13]. Різниця полягає в тому, що у останній дві особи, що комунікують можуть одночасно виступати в ролі відправника та одержувача.

Відповідно до аналітичної моделі Герхарда Малецького, німецького дослідника, комунікація трактується як процес передачі комунікатором повідомлення, що призводить до впливу на приймача [14]. При цьому комунікативний носій – його технологічні особливості – суттєво впливають на комунікацію. Підходу Малецького притаманно зосередження на психологічних факторах впливу, наприклад: особистість учасників комунікації, взаємне сприйняття суб'єктів комунікації, приналежність учасників процесу комунікації до тих чи інших груп.

Дослідник запропонував поняття “тиск та примус”, під яким розумів фактори впливу на учасників комунікації. Зокрема, на одержувача інформації значною мірою впливають його соціальне оточення, приналежність до тієї чи іншої групи осіб, власне уявлення про себе та своє місце у суспільстві (самоімідж). У цілому німецький дослідник привертає особливу увагу до особи приймача. Так, Малецький наголошує, що повідомлення матиме вплив/ефект на приймача лише у тому разі, якщо він сприйме це повідомлення.

Тобто, ця особа з учасника доволі пасивного перетворена на учасника активного. Логічним, на наш погляд, є твердження про те, що свідомість одержувача повідомлення має велике значення у тому, наскільки воно буде ним сприйнято.

Ритуальна модель Джеймса У. Кері – американського теоретика комунікацій – нас цікавить з огляду на її доречність для вивчення комунікації між громадянами та державою під час укладання електронних петицій та збору підписів під цими зверненнями або під час реалізації такої форми участі в управлінні державними справами, як місцева ініціатива. Кері трактував комунікацію як культуру, як процес, що сприяє суспільній трансформації [15]. Тобто комунікативний акт можемо сприймати не лише як передавання інформації, а як демонстрацію приналежності до певної групи та, навіть як дію, що допомагає відповідному об'єднанню. Завдяки такому підходу комунікація може сприйматися не лише як фон соціальних дій, а як безпосередня соціальна дія.

Українські науковці з державного управління також пропонують власне бачення комунікації у формі відповідних моделей. Зокрема, трирівневу модель інформаційно-комунікативної взаємодії у трикутнику “Держава – Засоби масової комунікації – Громадянин” [16]. Даною теоретичною конструкцією передбачено три ієрархічні рівні комунікації. Бажаним результатом процесу проходження офіційної інформації та інформаційних повідомлень держави до реципієнта-громадянина автори визначають “формування позитивного її сприйняття індивідумом та забезпечення “невідфільтрованого” зворотного зв'язку” [16, с. 87]. При цьому дослідниками враховуються сучасні українські реалії: “для українського суспільства, незважаючи на стрімкі темпи розвитку новітніх інформаційно-комунікативних технологій, найбільш ефективним і дієвим засобом комунікативного зв'язку досі залишаються традиційні мас-медіа, які забезпечують зворотні зв'язки” [16, с. 88]. Зазначена модель є цікавим доробком українських дослідників та, напевно, може сприяти, у разі ознайомлення з нею посадових та службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, осучасненню комунікації між ними та громадянами.

Висновки та перспективні напрями дослідження. Магістральним напрямом еволюції підходів до бачення комунікації між громадянами та державою було поступове ускладнення структур моделей комунікації та бачення процесів комунікації загалом. Ця тенденція сформувалася на фоні загальної гуманізації суспільного життя та, науки зокрема, що мала місце протягом другої половини ХХ ст., після усвідомлення жахів Другої світової війни. Відтоді мірилом усього постала людина, а людиноцентризм набув характеру головного критерію під час оцінювання державної політики з будь-якого питання. Від одного рівня – до декількох, від безпосередності – до опосередкованості. Так можемо визначити сутність руху у моделюванні процесів комунікації.

На самих початках теоретичні моделі були максимально простими. Потім інформації поширювався від комунікатора до реципієнта. Тобто населенню відводилась роль пасивного отримувача повідомлень, а комунікація відбувалася лише в одному напрямку.

Однак, стрімкий розвиток соціальної психології протягом 1950-х років зумовив переосмислення комунікації. Результати подальших досліджень соціологів, психологів, маркетологів тощо створювали все складнішу мозаїчну картину суспільних, зокрема комунікативних, відносин. Актуалізувалася потреба створення масштабної моделі, яка відтворюватиме складну загальну систему комунікативних відносин у суспільстві. Звісно, така теоретична конструкція

матиме не один і не два рівні чи степеня, а більше, не лише вертикальне, а й горизонтальне спрямування. Прогнозуємо з подальшим розвитком різних галузей науки невідпинне ускладнення комунікативних моделей. Отже, час простих моделей комунікації минув.

Список використаних джерел

1. Драгомирецька Н. М. Комунікативна діяльність в державному управлінні: теоретико-методологічний аспект : дис. ... д-ра держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2007. 516 с.
2. Штурхецький С. В. Комунікативний потенціал місцевого самоврядування в Україні. Рівне : ТВ "Овід", 2011. 148 с.
3. Рашковська О. В. Громадянська комунікація як стратегічний ресурс демократизації державного управління в Україні : дис. ... канд. держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2016. 255 с.
4. Бухтатий О. Є. Становлення та розвиток системи публічних комунікацій як чинник демократичного державотворення України : автореф. дис. ... д-ра держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2018. 39 с.
5. Lasswell H. D. The structure and function of communication in society. URL: <https://pracownik.kul.pl/files/37108/public/Lasswell.pdf> (дата звернення: 05.12.2017).
6. Arora Satish K., Lasswell Harold D. Political Communication: The Public Language of Political Elites in India and the United States. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1969. 312 p.
7. Shannon C. E., Weaver W. The mathematical theory of communication. Illinois : University of Illinois Press, 1964. 125 p.
8. Westley and MacLean's Model of Communication. URL: <https://www.communicationtheory.org/westley-and-macleans-model-of-communication/> (дата звернення: 08.10.2018).
9. Braddock R. An Extension of the "Lasswell Formula". URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1460-2466.1958.tb01138.x> (дата звернення: 10.07.2018).
10. De Fleur Model of Communication. URL: <https://www.communicationtheory.org/de-fleur-model-of-communication/> (дата звернення: 08.10.2018).
11. Barnlund D. C. Communication: the context of change. Larson C. E. & Dance F. E (Eds.). *Perspectives on communication: colloquium proceedings*. Milwaukee : Speech Communication Center, 1988. P. 24–40.
12. Schramm W., Roberts D. F. The process and effects of mass communication. Illinois : University of Illinois Press, 1971. 997 p.
13. Barnlund D. C. A transactional model of communication. K. K. Sereno, C. D. Mortensen (Eds.). *Foundations of communication theory*. New York : Harper & Row, 1970. P. 83–102.
14. Maletzke G. Psychologie der Massen kommunikation – Theorie und Systematik. (Psychology of mass communication – theory and systematics). Hamburg : Hans Bredow Institut, 1963. 311 p.
15. Carey James W. Communication as Culture: Essays on Media and Society. URL: <http://faculty.georgetown.edu/irvinem/theory/Carey-A-CulturalApproachtoCommunication.pdf> (дата звернення: 02.10.2017).
16. Радченко О. В., Бухтатий О. Є. Моделювання державної комунікативної політики в умовах сучасної України. *Публічне управління: теорія та практика*. 2014. Вип. 3 (19). С. 80–91.

References

1. Dragomiretska, N.M. (2007). Communicative activity in public administration: theoretical and methodological aspect. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Sturhetsyky, S.V. (2011). Communicative potential of local self-government in Ukraine. Rivne: Ovid [in Ukrainian].
3. Rashkovskaya, O.V. (2016). Civil communication as a strategic resource for the democratization of public administration in Ukraine. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
4. Buhtaty, O.E. (2018). Formation and development of public communications system as a factor of democratic state formation of Ukraine. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Lasswell, H.D. The structure and function of communication in society. URL: <https://pracownik.kul.pl/files/37108/public/Lasswell.pdf>.
6. Arora, Satish K., Lasswell, Harold D. (1969). Political Communication: The Public Language of Political Elites in India and the United States. New York: Holt, Rinehart and Winston.
7. Shannon, C.E., Weaver, W. (1964). The mathematical theory of communication. Illinois: University of Illinois Press.

8. Westley and MacLean's Model of Communication. URL: <https://www.communicationtheory.org/westley-and-macleans-model-of-communication/>.
9. Braddock, R. An Extension of the "Lasswell Formula". URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1460-2466.1958.tb01138.x>.
10. De Fleur Model of Communication. URL: <https://www.communicationtheory.org/de-fleur-model-of-communication/>.
11. Barnlund, D.C. (1988). Communication: the context of change. Larson, C.E. & Dance, F.E (Eds.). *Perspectives on communication: colloquium proceedings*. Milwaukee: Speech Communication Center, 24–40.
12. Schramm, W., Roberts, D.F. (1971). The process and effects of mass communication. Illinois: University of Illinois Press.
13. Barnlund, D.C. (1970). A transactional model of communication. Sereno, K.K., Mortensen, C.D. (Eds.). *Foundations of communication theory*. New York: Harper & Row, 83–102.
14. Maletzke G. *Psychologie der Massen kommunikation – Theorie und Systematik*. (Psychology of mass communication – theory and systematics) (1963). Hamburg: Hans Bredow Institut.
15. Carey, James W. Communication as Culture: Essays on Media and Society. URL: <http://faculty.georgetown.edu/irvinem/theory/Carey-ACulturalApproachtoCommunication.pdf>.
16. Radchenko, O.V., Buhtaty, O.E. (2014). Modeling of state communication policy in the conditions of modern Ukraine. *Public Administration: theory and practice, issue 3 (19)*, 80–91 [in Ukrainian].

Prysyazhnyuk P. V., Lecturer, Eastern European Slavic University, Uzhgorod
ORCID 0000-0001-6056-1684

COMMUNICATION MODELS: GENESIS AND THE MODERN STATE

The article deals with the development of theoretical models of communication.

The paper analyzed the models of communication in the socio-economic context and determined the factors influencing the evolution of the scientific vision of the communication process in public administration. The author has identified trends in the development of theoretical modeling of the communication process.

This article basic information on the communication models of Lasswell H. D., Shannon C. E. and Weaver W., Westley and MacLean, Braddock R., de Fleur, Dance, Schramm W., Maletzke G., Buhtaty O. E., etc. is presented. These theoretical models are also analyzed. The paper notes that in scientists gradually complicated the structure of communication models: from one level to several, from immediacy to mediocrity.

According to the author, the rapid development of social psychology during the 1950s led to a rethinking of communication. In the second half of the twentieth century, the results of research by sociologists, psychologists, marketers, etc., created an increasingly complex mosaic picture of social, including communicative, relationships.

The author notes that it was urgent to create a large-scale model that would reproduce a complex common system of communicative relations in society. Such a theoretical construction should be of several levels and should have horizontal and vertical directions of information transmission.

The author predicts a continuous complication of communication models with the further development of various branches of science. So, the time of simple communication models has passed.

Key words: communication model, public administration system, sender, recipient, message, communication channel, factors of influence.

Надійшла до редакції 12.10.2019 р.